

and Hypnosis». J. Okhorovich actively engaged in the study of hypnotic phenomena and extrasensory perception. Hypnosis was in the pursuit of the mind to «monodeism», that is, to the narrowing of the sphere of consciousness.

The essence of magnetism – in the inductive effect of one organism in another, provided that each living organism produces a specific electromagnetic field around it. The advantage of magnetism is described as a less harmful method and more effective than hypnosis.

Key words: Julian Ochorowicz, psychology, medicine, physiology, psychotherapy, hypnosis, hypnoscope, magnetism.

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 159.9.07:314.151.3

О. Я. Заверуха

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОВЕДІНКОЮ ПІДЛІТКІВ-АДИКТІВ ІЗ СІМЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Розглянуто психологічні особливості корекційної роботи з поведінкою підлітків-адиктів із сімей трудових мігрантів. Проаналізовано сутність адиктивної поведінки, вказано на психологічні детермінанти її формування у підлітків, покинутих батьками у зв'язку з трудовою міграцією. Наведено види адикцій, зокрема, елементарні та системні. Зазначено, що відомі їй вікові пріоритети залежностей. Зауважено, що для підліткового віку характерними є не патологічні звичні дії, а адикції, з яким необхідно працювати психологу. Описано психокорекційну програму роботи з адиктивною поведінкою підлітків із сімей трудових мігрантів та охарактеризовано її основні завдання.

Ключові слова: адиктологія, адикція, підліток, сім'я трудових мігрантів, психокорекційна програма.

Постановка проблеми. Цілий світ, зокрема громадськість нашої держави, турбується про власне молоде покоління. Першоосною нормального онтогенезу особистості є насамперед виношування та виховання дитини у повноцінній сім'ї. Нині важливими проблемами на шляху до гармонійного виховання майбутнього покоління є відсутність одного з батьків після розлучення пари, будь-яка адикція батьків (алкоголь, тютюнопаління, наркотики, ігрозалежність, інтернетзалежність тощо), батьки-трудова мігранти, діти яких у кращому випадку залишаються на родичів, у гіршому – опиняються в інтернаті.

Цей перелік неповний, позаяк детермінантою цього феномену є повна зміна донедавна панівних цінностей на інші – кар'єру, важливість соціального статусу, матеріальні та споживацькі цінності. Проте на дітей часу не залишається, адже вони потребують від батьків особистісної й емоційної зрілості та внутрішнього ресурсу, які витрачаються повною мірою на зазначені нові цінності. Діти ж отримують натомість матеріальні блага та аж ніяк не батьківську любов.

Формально така сім'я вважається повною, проте основної функції (виховання, опіки, підтримки, любові, прийняття, безпеки тощо) така дистантна сім'я звичайно не виконує. На тлі фізичної відсутності батьків у членів такої родини накопичуються, а згодом починають і виявлятися, чимала кількість психологічних проблем. Вони не вирішуються часом, переростають у внутрішньоособистісні конфлікти та відсутність особистісного взаєморозуміння, а це поглиблює силу негативного впливу сімейної депривації. Так формуються тривожні стани, внутрішньоособистісні конфлікти цих дітей, девіантна й адиктивна поведінка, спровоковані довготривалою відсутністю одного чи обох батьків [1].

Стан дослідження. Проблеми, спричинені створенням відповідних батьківських ролей, упродовж останніх десятиліть турбують наукову спільноту. Так, питання соціально-психологічного супроводу сім'ї, системи їх цінностей (релігійні, соціальні, етичні) та сформованих батьківських ролей, сімейних моделей, способу мислення та рівня культури відображено у працях А. Адлера, Т. Гребеннікової, Х. Джинота. Спектр питань, які стосуються важливості виховання в повній родині, впливу стилю виховання, що детермінують подальшу соціалізацію й адаптацію дитини, розкрито у працях М. Боришевського, Т. Варги, Е. Ейдемільера, А. Личка. Величезну кількість праць присвячено також деструкції родинних зв'язків у сім'ях, де подружжя мають залежності, тощо. Проте досі недостатньо вивченою є проблема адикцій дітей батьків трудових мігрантів. Актуальність цієї тематики та недостатня розробленість методологічного інструментарію психокорекційної роботи з такими дітьми та підлітками зумовлює вибір нами цієї теми дослідження.

Метою статті є розкриття психологічних особливостей психокорекційної роботи з адиктивною поведінкою дітей батьків трудових мігрантів.

Виклад основних положень. До сфери адиктології належить проблематика залежних (адиктивних) форм поведінки і психологічного, і психопатологічного рівнів. Адиктологія – це мультидисциплінарна наука, яка системно та комплексно вивчає всі форми й типи

адиктивної поведінки, її механізми, профілактику, терапію й реабілітацію пацієнтів (клієнтів). Проте саме психічні та поведінкові порушення, що характеризуються домінантою залежності, є найменш розробленою в теоретичному плані проблемою. Немає також наукових підвалин для ствердження, що механізми формування адикцій єдині. Дослідження проводились розрізнено по кожній із видів девіацій окремо, та не проводилось комплексних методично вивірених пошуків. Проте результати окремих робіт, зокрема, В. Менделевич, О. Андрєєва, В. Ковальова, А. Бухановського та інші переконують, що вірогідність існування єдиних етіопатогенетичних механізмів відхилень залежної/адиктивної поведінки є високою [3].

Класифікація психічних і поведінкових відхилень дає змогу діагностувати деякі групи форм поведінки, які можна віднести до залежних. Це F1 – психічні та поведінкові відхилення внаслідок уживання психоактивних речовин; F5 – поведінкові синдроми, пов'язані з фізіологічними порушеннями та фізичними факторами; F60.7 – залежний розлад особистості; F63 – розлад звичок та потягів; F64 – розлад статевої ідентифікації; F65 – розлади сексуальної переваги (парафілії); F91.2 – соціалізований розлад поведінки; F93.0 – тривожний розлад у зв'язку з розлукою в дитячому віці; F94.2 – розгальмований розлад прив'язаностей дитячого віку; F98.4 – стереотипові рухові розлади [3].

Проте, як свідчить психологічна практика, вказаний перелік не вичерпує всіх видів адикцій (від речовин, людей, їжі, сексу, різних подій чи явищ). Постійно трапляються поведінкові залежності патологічної форми, наприклад, фанатизм (релігійний, спортивний, музичний), парасуїцидальна поведінка (патологічна зацікавленість екстремальними видами спорту), «параноя здоров'я» (спортивна адикція) та інші, що призводять до соціальної дезадаптації, проте наразі не мають визначеного місця у сучасному класифікаторі поведінкових розладів.

Залежності можуть бути системними (охоплювати всі взаємодії особистості з середовищем, приміром, наркоманія, алкоголізм, гемблінг, фанатизм), а також елементарними (обмежуються вузьким колом дій і поведінкових актів). У процесі системних залежностей відбувається зміна ціннісних орієнтацій особистості, деяка деформація особистості, тоді як під час елементарних такого не відбувається [3].

Також у науковій літературі відомі й вікові пріоритети залежностей: патологічні звичні дії характерні для дитячого, а адикції – для підліткового віку. Можна припустити, що елементарні залежності відображають психофізіологічний, а системні – особистісний рівні адиктивного реагування.

Механізми формування залежної поведінки та коморбідності (наявність одного чи декількох захворювань, окрім первинного, або ефект від такого додаткового захворювання) донині незрозумілі. Науковцями висловлюються протилежні думки щодо впливу церебральних, психогенних та особистісних чинників у становленні цього виду відхилень. Психологи, що досліджували гемблінг, інтернет-залежності, відхилення харчової поведінки, релігійний фанатизм, доводили важливість особистісних механізмів формування девіантної поведінки.

Досі існують нечисельні дослідження кореляції особистісних характеристик адикта з залежною поведінкою. Так, учений В. Менделевич у своїх теоретико-емпіричних дослідженнях особистісних однак залежної особистості уточнює суттєві параметри, зокрема, такі, як: інфантильність, навіюваність та наслідуваність, прогностична некомпетентність, ригідність та впертість, наївність, простодушність та чуттєва безпосередність, цікавість та висока пошукова активність, максималізм, егоцентризм, яскравість уяви, уявлень та фантазій, нетерплячість, схильність до ризику та небезпеки, страх бути покинутим. Етіопатогенез таких особистісних параметрів до кінця не є вивченим. Є дані про психологічний і психофізіологічний механізми їх формування [3].

За даними вітчизняних і зарубіжних авторів, загальна кількість підлітків, які хоча б раз уживали наркотичні речовини, коливається від 36,6 до 65,1%, алкоголь – від 46,4 до 93,2%, тютюн – від 37,9 до 75,0%. З огляду на наведені дані групова підліткова поведінкова норма передбачає короткочасне чи одноразове вживання психоактивних речовин. Відповідно, профілактика залежності повинна відповідати реальності. Метою її проведення в ідеалі є уникнення навіть спроби вживання психоактивних речовин. Проте у житті варто дотримуватися такого погляду: необхідна профілактика систематичного та неконтрольованого підлітком вживання психоактивних речовин, їх зловживання, формування установки на здоровий спосіб життя, становлення відповідальності за наслідки навіть одноразового прийняття, наприклад, наркотичних речовин.

Важливу роль у цьому випадку відіграють культурні українські особливості, які не завжди трактують вживання, скажімо, алкоголю як порушення норми.

Загалом адикція – це проблема не так дитини чи підлітка, як віддзеркалення сімейних відносин. І працювати потрібно не лише з дітьми, а й їхніми родинami. Метою такої психокорекції є усунення сімейних інтеракцій.

Отже, зважаючи на важливе значення для гармонійного розвитку дитини фізичної присутності батьків, можливості позитивного впливу на емоційну сферу та вчасної реакції на ймовірні спроби адиктивної поведінки, ми припускаємо, що у дітей батьків трудових мігрантів, що потрапили у тенета різних адикцій, така поведінка пояснюється саме впливом сімейної депривації. Адже з від'їздом одного чи обидвох батьків у дітей підвищується тривога, яка виникає майже при будь-якому порушенні збалансованості системи людина–середовище за відсутності психічних і фізичних ресурсів індивіда для задоволення актуальних потреб, неузгодженість самої системи потреб, побоювань, пов'язаних із вірогідною нездатністю реалізувати значущі устремління в майбутньому, а також із тим, що нові вимоги середовища можуть підтвердити неспроможність, що стала джерелом тривоги [4, с. 219].

Учений Ф. Березін зазначає, що тривога по інтенсивності та тривалості невідповідно ситуації, перешкоджає формуванню адаптивної поведінки, призводить до порушень поведінкової інтеграції, до виникнення вторинних (усвідомлених і неусвідомлюваних) виявів, які разом із тривогою визначають психічний стан людини, а у випадку клінічно виражених порушень психічної адаптації – картину цих порушень. Отже, тривога є в основі будь-яких (адаптивних чи неадаптивних) змін психічного стану та поведінки, обумовлених психічним стресом [4, с. 220].

Отож адиктивна поведінка у підлітків, покинутих батьками-мігрантами, виникає у зв'язку з внутрішньоособистісним конфліктом, деструкцією та спрямованістю на самознищення особистості. Фактично сутністю такої поведінки потрібно вважати блокування особистісного зростання і навіть деградацію особистості, що є наслідком, а деколи і метою адикції. Підліток-адикт усвідомлено чи неусвідомлено намагається зруйнувати свою самоцінність, позбутися унікальності, не дозволяти собі реалізувати задатки. Безсумнівно, вживання алкоголю, наркотиків чи неконтрольована участь у азартних іграх призводить до самозруйнування [3].

Адже адиктивна поведінка – це одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається у стремлінні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану через вживання деяких речовин чи постійної фіксації уваги визначених предметах чи видах діяльності, що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій. Сутність адиктивної поведінки полягає у тому, що, намагаючись відійти від реальності, особистість штучно змінює свій психічний стан, що створює ілюзію безпеки, тимчасово відновлює рівновагу [6].

Отже, не останню роль у формуванні механізму запуску адиктивної поведінки виконують емоції. Те, що підлітки перестали отримувати від батьків, які поїхали з дому на роботу закордон, вони несвідомо намагаються отримати через ті чи інші дії або речовини, що призводять до зміни психічних станів і тимчасово заспокоює.

Також підлітки-адикти не вміють організувати свій час, у них зовсім не розвинені механізми смислоутворення та цілепокладання, не сформовано ціннісне ставлення до часу. Спрямовання цієї проблеми в напрямі саморегуляції та самоорганізації, на нашу думку, є надважливим завданням.

Розпочинаючи психокорекційну роботу з підлітком, практикуючий психолог повинен пам'ятати, що основою стосунків із ним є взаємоповага і довіра. Все, що скаже підліток, повинно залишитися в таємниці. Всі проблеми чи переживання можуть обговорюватися з педагогами чи родичами лише за проханням підлітка. Адже великою психологічною травмою може бути навіть мимовільне розголошення таємниці, що може призвести до непередбачуваних наслідків.

Основними принципами психокорекційної роботи з підлітками цієї категорії є [5]:

1. Повага до гідності кожного, адже кожна дитина/підліток є неповторною й унікальною, на що потрібно зважати у практичній роботі психолога, не допускаючи навіть натяку на зневагу. Підліток має право на самореалізацію, що не порушує такого ж права інших людей. Робота з дітьми трудових мігрантів повинна здійснюватися за добровільної згоди дитини/підлітка та без жодного примусу.

2. Інтереси дитини/підлітка повинні бути в пріоритеті. Практичний психолог повинен спрямовувати свої зусилля, знання та навички на розпізнавання й ідентифікацію проблем дітей трудових мігрантів, допомогу у вирішенні складних ситуацій, конфліктів і віднайдення шляхів їх подолання.

3. Виявляти толерантність. Фахівець повинен бути толерантним до емоційних виявів підлітків трудових мігрантів, зберігати рівновагу, виявляти терплячість, брати до уваги проблеми й обставини підлітка незалежно від його способу життя, поведінки, соціального чи національного походження, статі тощо.

4. Довіра й взаємодія у вирішенні проблем. Із метою задоволення інтересів дитини/підлітка фахівець-психолог співпрацює з ним для вирішення будь-яких проблем, сприяє добровільній участі та самостійності підлітка-адикта у наданні йому соціально-психологічної допомоги, створює доброзичливий і довірливий клімат спілкування з підлітком, основою якого є щирість і відкритість психолога-практика.

5. Доступність послуг. Психолог надає допомогу кожному, хто до нього звертається за порадою, захистом, підтримкою, без жодної дискримінації щодо віку, статі, фізичних чи розумових обмежень, соціальної чи расової належності, мови, релігії, сексуальних орієнтацій, політичних поглядів тощо.

6. Конфіденційність. Практичний психолог у своїй роботі з підлітком інформує його про те, як забезпечується конфіденційність, для чого вона необхідна, за яких умов може відбутися розголошення (зі згоди підлітка чи в установленому законом порядку).

7. Дотримання норм професійної етики. Практичний психолог сприяє формуванню і реалізації заходів соціально-психологічної та освітньої політики, забезпеченню благополуччя дитини/підлітка й її соціального оточення, несе відповідальність за дотримання практичних завдань психологічної та освітньої роботи.

Першим завданням психокорекційної програми з підлітками-адиктами повинні бути, зокрема, навчання підлітка розпізнаванню небезпечних для нього ситуацій. Такі ситуації можуть викликати тимчасові емоції, які будуть адресовані у «місця найменшого опору». Підліткам бракує досвіду розпізнавання й уникнення несприятливих ситуацій, а також умінь вирішувати такі ситуації. Саме тому потрапляння під адикції є надто вірогідним і зусилля психолога повинні бути спрямовані на підвищення здатності підлітка на розпізнавання та попередження виникнення таких ситуацій.

Психокорекційна програма повинна бути також спрямована на формування у підлітка здатності об'єктивізувати небезпечні для нього ситуації, тобто навчитися бачити проблему ніби з боку, так, наче все відбувається з кимось іншим. Так формуватимуться навички аналізу ситуації, розуміння основного та другорядного. Не виключено, що під час виконання відповідних психокорекційних вправ підлітки обиратимуть агресивну стратегію поведінки. Проте члени тренінгової групи матимуть можливість вчитися на чужих помилках і невдачах. Це друге завдання у роботі з адиктами [5].

Деяку кількість можливих варіантів стратегій виходу зі складних ситуацій підлітки одразу не здатні розгледіти через стандартність та фіксованість мислення, однотипність поведінки. Тому третім завданням такої програми повинно бути розширення діапазону можливих варіантів поведінки у складних ситуаціях. У процесі розігрування тієї чи іншої ситуації у групі з тренером підлітки мають змогу обговорити все мовою поведінки, відпрацювати декілька разів складну для них ситуацію. Надалі підліткові буде простіше розпізнати складну ситуацію.

Усі психокорекційні заходи повинні мати єдині цілі та завдання, проте форми та методи вимагають різного рівня підготовки психолога.

Груповій роботі повинна передувати робота індивідуальна з кожним із дітей. Так є можливість зібрати групу, зважаючи на особистісні властивості кожного з них. Це необхідно для того, щоб вдало підібрати відповідні вправи, враховуючи особливості міжособистісної взаємодії та деякі їхні проблеми. Кількість учасників від чотирьох до шести. Обов'язкова умова формування групи – добровільність. Курс розрахований на 12–15 занять, по 1–2 у тиждень.

Після проходження курсу психокорекції передбачається підтримувальна терапія. У тому самому складі збирається група для вирішення накопичених проблем із метою роботи над собою. За бажанням підлітки можуть проходити повторний курс психокорекційної програми, проте в іншій групі й за іншою програмою. Бажано, щоб підлітки постійно підтримували зв'язок із психологом доти, доки не повернуться батьки з трудової міграції. Це єдиний вихід із ситуації, адже сім'ю замінити неможливо.

Сім'я – це єдина соціальна група і та міжособистісна ситуація, яка може дати підлітку необхідний життєвий ресурс.

Висновки. Підлітки з сімей трудових мігрантів за відсутності батьків перебувають у складних психологічних умовах. Навіть, зважаючи на те, що нині є технічна можливість теле- та відеозв'язку, потреби у прийнятті, любові, розумінні, близькості таких дітей не задоволені повною мірою. Такі зміни у житті підлітків провокують тривогу на тлі стресу і страх бути покинутими. Якщо такі зміни перевищують наявні адаптаційні можливості підлітка, то процес його соціальної адаптації гальмується чи перебігає невдало. На цьому тлі можливе формування адиктивної поведінки.

Завдяки спостереженню, ґрунтовному аналізу психологічного клімату серед підлітків, випадків їх девіантної й адиктивної поведінки, ми обґрунтували потребу у проведенні профілактичної психокорекційної програми роботи з поведінкою підлітків-адиків із сімей трудових мігрантів.

---

1. Католик Г. В. Діти трудових мігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду). *Вісник Львівського університету*. Філософські науки. Львів, 2008. Вип. 11. С. 220–228.

2. Ляльчук Г. Д. Соціально-психологічні чинники деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. К., 2015. С. 20.

3. Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии / под ред. проф. В. Д. Менделевича. СПб.: Речь, 2007.–768 с.

4. Психические состояния / сост. и общая редакция Л. В. Куликова. СПб.: Питер, 2000. 512 с.: ил. (Серия «Хрестоматия по психологии»).

5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. К.: ФОП «Купріянова», 2007. 240 с.

6. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков. М.: Академический проект; Трикта, 2005. 336 с. (Психологические технологии).

7. Яворська І. Покинуті діти як соціальний феномен економічної міграції кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Українознавчий альманах*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вип. 15. С. 194–198.

Zaverukha O. Ya. Psychological peculiarities of the correction of the behavior of adolescent – addicts from the families of labor migrants

In the article the author reveals psychological peculiarities of correction of behavior of adolescent – addicts from the families of labor migrants. The reasons for the emergence of addictive behavior among adolescents from families of migrant workers are justified. It is claimed that on the background of the physical absence of parents, members of such a family accumulate, and subsequently begin to manifest a large number of psychological problems.

They have not been resolved for years, and grow into intrapersonal conflicts and the lack of personal understanding. These factors enhance negative influence of family deprivation. Thus, disturbing conditions, intrapersonal conflicts of these children, deviant and addictive behavior, provoked by the long-term absence of one or both parents are formed. The author analyzes the essence of addictive behavior, points to the psychological determinants of its formation in adolescents abandoned by parents in connection with their labor migration. So, the main reason is the stress experienced by adolescents and increased anxiety provoked by the lack of parents. The tendency to form addictions is also possible under the condition of the influence of personality traits, in particular, infantilism, suggestiveness and imitation, prognostic incompetence, rigidity and obstinacy, naivety, simplicity and sensual spontaneity, curiosity and high search activity, maximalism, self-centeredness, brightness of imagination, representations and fantasies, impatience, propensity to risk and danger, fear of being abandoned.

The author of the article reveals types of addictions, in particular elementary and systemic. The existence of age-related priorities of dependences is indicated. Thus, adolescence period is characterized not only by pathological habitual actions, but the addictions that can be treated with the help of a psychologist. A psycho-corrective program of work with addictive behavior of adolescents from families of migrant workers is described and its main tasks are characterized.

Key words: *adictology, addiction, adolescent, family of migrant workers, psycho-corrective program.*

Стаття надійшла 17 грудня 2019 р.